

Nukleáris fegyverkezés Dél-Ázsiában
Az indo-pakisztáni konfliktus az ezredfordulón

Csicsmann László

Csicsmann László a BKÁE Nemzetközi Kapcsolatok Tanszékén egyetemi tanársegéd, az Általános Vállalkozási Főiskolán főiskolai adjunktus. Fő kutatási területe az iszlám civilizáció. Az elmúlt években több tanulmányt publikált e témában, többek között a nők helyzetével, az USA közelkeleti szerepével, illetve az iszlám-Nyugat konfliktussal kapcsolatosan. Jelenleg „Az iszlám és a demokrácia” című PhD-értekezésén dolgozik.

A jelen szöveg szerzői jogi védelem alatt áll. Kiadja:

Csicsmann László:
Nukleáris fegyverkezés Dél-Ázsiában
Az indo-pakisztáni konfliktus az ezredfordulón

A tanulmány három síkon tekinti át az indiai-pakisztáni viszonyt. A hidegháború vége óta a kasmíri konfliktus, a nukleáris szembenállás (1998-tól) és a terrorizmus kérdése határozza meg a két ország kapcsolatát. A lehetséges külső szövetségesek rendszere mindkét atomhatalom számára átalakult és a 2001. szeptemberi események nagyobb mértékben Pakisztán helyzetén javítottak.

Bevezetés

2004 januárjában új fejezet nyílt India és Pakisztán feszültségekkel terhes kapcsolatában. A két ország közötti viszony hirtelen enyhülésnek indult a SAARC¹ éves értekezletén Iszlámábádban, amikor Atal Bihari Vádzspáji és Pervez Musarraff megállapodtak, hogy tárgyalásokat fognak kezdeményezni a kasmíri kérdéssről. Már néhány hónappal korábban helyreállt – az ún. „busz-diplomácia” keretében – a két ország közötti szárazföldi és légi forgalom, valamint visszaállították a teljes értékű diplomáciai kapcsolatokat is. Leszögezték, hogy ez év májusától eszmecserét fognak folytatni a kasmíri er őszakhullám megfékezéséről és a végső rendezésről. A dél-ázsiai válság azonban – belpolitikai és egyéb nemzetközi események hatására – állandó ciklikus mozgásban van, vagyis az er őszak bármikor kiújulhat. Ezt jelzi az a tény is, hogy a 2000-ben Indiába látogató Bill Clinton a világ legveszélyesebb térségének nevezte az indiai szubkontinentst, a fogadó indiai fél neheztelése közepette.²

E tanulmány célja az indo-pakisztáni viszony elemzése 1989-től napjainkig. 1989 – a bipoláris világrendszer széthullása – ugyanis fontos fordulóponth a régió életében. A berlini fal leomlása, illetve a Szovjetunió összeomlása jelent ősen megváltoztatta az indiai szubkontinens geopolitikai térképét, ugyanis az Egyesült Államok elfordult korábbi szövetségesét ől, Pakisztántól, miközben az Indiával való kapcsolatai új dimenziókkal gazdagodtak. Az 1990 -es években India és Pakisztán belpolitikai viszonyai is fordulóponthoz érkeztek, míg Indiában a hindu nacionalizmus, addig Pakisztánban egy katonai puccs és mély gazdasági válság rázta

meg az ország fejlődését. A szerző két síkon kívánja elemezni az indo-pakisztáni viszony alakulását.

Egyrészt a kasmíri erőszak 1988-89-es eszkalálódására kíván rámutatni, amelyben a szovjet intervenció ellen harcoló mudzsahedinek Kasmírba való „áttelepülésén” túlmenően, szerepet játszott India hivatalos politikája, amely az autonómia időszakos felfüggesztésével táplálta a szeparatista tendenciákat. Az elemzés kitér annak okaira, hogy a kasmíri lakosság – mint a konfliktus fő szenvedő alanya – miért nem kíván egyik országgal sem területi szövetségre lépni. A kasmíri konfliktust egyfajta ciklikusság jellemzi, a két ország hol háborúba keveredik a térségért (lásd az 1998/99-es kargili háborút), vagy békekísérletekkel próbálja meg megoldani a félévszázados válságot (lásd az 1999 láhóri és a 2001-es agrai találkozót).

A másik dimenzió a dél-ázsiai szubkontinens nuklearizálódásának bemutatása, amely nem új keletű folyamat. Pakisztánban Zulfikar Ali Bhutto kormányra kerülésével, míg Indiában Indira Gandhi külpolitikájával veszi kezdetét az atomfegyver előállításának politikája. Az 1998-as atomkísérleteket a nemzetközi közösség mélyen elítélte, és a két országot szankciókkal sújtotta, amely az indo-pakisztáni konfliktus új fejezetét nyitotta meg.

A tanulmány végén a szerző kísérletet tesz a 2001. szeptember 11-ei terrortámadástól eltelt időszak eseményeinek bemutatására, különösen Dél-Ázsia terrorizmus-ellenes háborúban való részvételének okaira és következményeire kíván választ nyújtani, elemezve a jelenlegi enyhülési folyamat esélyeit, akadályozó tényezőit.

Történelmi előzmények

Az India és Pakisztán közötti három háborút a hidegháborús légkör határozta meg. Amíg India – Mahatma Gandhi elveihez híven – megkísérelte pozitív semlegességi politikájának fenntartását, addig Pakisztán az Egyesült Államokkal lépett szövetségre és 1955-ben a Bagdadi Paktum (későbbi nevén CENTO) alapító tagja lett. Pakisztán az ún. „bekerítési félhold” részét képezte, amely a kommunizmus terjedésének feltartóztatása végett formálódott, a Szovjetunió déli határai mentén. India 1961-ben alapító tagja volt az el nem kötelezettek mozgalmának, amely a szovjet-amerikai versengéstől való távolmaradásban látta függetlenség megőrzésének lehetőségét. India később mégis a Szovjetunióval ápolt szoros kapcsolatokat, 1971-ben (az amerikai-kínai enyhülés évében) húsz évre szóló barátsági, szövetségi és kölcsönös segítségnyújtási szerződést írt alá a Szovjetunióval. Kína a hidegháború éveiben jelentős befolyással volt Dél-Ázsia hatalmi egyensúlyának fenntartásában. Peking 1962-ben háborúba

keveredett Indiával, amely utóbbi vereségével zárult és a kínai -pakisztáni (katonai és politikai) együttműködés elmélyülését is magával hozta. Az Egyesült Államok a Szovjetunió 1979 -es afganisztáni intervencióját követően még szorosabbra fűzte kapcsolatait Pakisztánnal.

Az első indo-pakisztáni háborúra 1947 októberében került sor, amikor pakisztáni milicisták betörték Kasmírba, annak reményében, hogy a 90 %-ban muszlimok lakta völgyet Pakisztánhoz tudják csatolni. A háborút az ENSZ BT tűzszüneti határozata zárta le, amely egyben kijelölte a két ország között tűzszüneti vonalat. Ennek értelmében Kasmír $\frac{1}{3}$ -a Pakisztánhoz került, míg $\frac{2}{3}$ -a Indiánál maradt.³ Hivatalos (*de jure*) határként eddig egyik fél sem fogadta el e demarkációs vonalat, gyakorlatilag viszont (*de facto*) határként funkcionál a mai napig.

A második háború 1965-ben tört ki, a tét ismét Kasmír volt. Pakisztán ismét alul maradt erősebb szomszédjával szemben. A válságot Taskentben – szovjet közvetítéssel – zárták le. 1971-ben Kelet-Pakisztán – Banglades – függetlenségi törekvései következtében kialakult harmadik indo-pakisztáni háború ismét megmutatta India erőfölényét a konvencionális fegyverek tekintetében. A harmadik háborút lezáró *szimlai egyezmény* a kasmíri rendezés egyik alapidokumentuma napjainkban is.⁴

A háborúk közötti periódus alapvetően a „sem háború, sem béke” állapottal jellemezhető, egyfajta „alacsony intenzitású” konfliktus mindig is dúlt a két ország között. 1987-ben úgy tűnt, hogy a negyedik indo-pakisztáni háború kitörése csak hetek kérdése. Ezt az érzést támasztotta alá az indiai hadsereg addigi legnagyobb hadgyakorlata a *Brasstacks*, amely úgy tűnt, Pakisztán ellen irányul. A válságot végül sikerült háború nélkül lezárni.⁵

Belpolitikai vonatkozásban a két ország fejlődése lényegesen eltér egymástól, ugyanis míg India alapvetően demokratikus, szekuláris berendezkedésű, addig Pakisztánban katonai puccsok sora jellemzi a függetlenség első évtizedeit. Amíg Indiában a hadsereg civil kontroll alatt áll, addig Pakisztánban a hadsereg vezető tábornokai kiemelt szerepet töltenek be kül- és belpolitikai döntések meghozatalában.

A kasmíri kérdés

A helyi belpolitika legmeghatározóbb alakja az 1980-as évek elejéig Sejk Abdullah, a Nemzeti Konferencia nevű párt alapítója és vezetője, volt. A kasmíri nacionalizmus atyjaként Abdullah népének feltétlen támogatását bírta, rendre megnyerte a választásokat, és nagy szerepe volt a kasmíri függetlenségi törekvések felkorbácsolásában is. Úgy gondolta, hogy a

kasmíri lakosság sem Indiához, sem Pakisztánhoz nem kíván csatlakozni, így a legkézenfekvőbb megoldásnak a függetlenség tűnt, ezt viszont egyik ország sem támogatta.⁶

Az 1980-as évekre megszületett egy sajátos kasmíri nemzeti tudat, a *kasmirijat*, amely ötvözi a térség multikulturális hagyományait és a vallási szinkretizmust.⁷ Indira Gandhi miniszterelnöksége alatt többször bebörtönözte Abdullahot, ezzel próbálta csillapítani az elszakadási törekvéseket. A szeparatizmus a 80-as évek Indiájának legégetőbb problémáját jelentette, ezért különösen féltő volt, hogy a kasmíri törekvések India más részein (Asszám, Tamil Nádu, Pandzsáb stb.) is újult erővel jelennek meg.

1982-ben meghalt Sejk Abdullah, akit fia, Faruk Abdullah követett a tartomány főminiszteri székében. Delhi többször megpróbálta is háttérbe szorítani a kasmíri politikust. Abdullah az 1983-as választásokat megelőzően súlyos nézeteltérésbe került Indira Gandhival, ugyanis visszautasította a Nemzeti Kongresszus Párttal⁸ kötendő koalíciót arra hivatkozva, hogy az így létrejövő kormány ismét nem tudna ellenállni Delhi hegemonisztikus törekvéseinek. Faruk ugyanakkor kiállt a nemzeti egység mellett, vagyis biztosította Indira Gandhit, hogy tartománya nem kíván elszakadni Indiától.

Faruk Abdullah végülis megnyerte az 1983-as választásokat, még a döntően hindu Dzsammúban is a szavazatok 38 %-át söpörte be.⁹ 1984-ben Indira Gandhi – nem sokkal halála előtt – úgy döntött, hogy meneszti a főminisztert, és központi irányítás alá helyezte Kasmírt. A központból kinevezett kormányzó közvetlenül érvényesítette a miniszterelnök érdekeit. 1984 és 1989 között Dzsagmohan töltötte be a kormányzói posztot, aki bebörtönözte a politikusok jelentős részét, ezzel súlyos károkat okozva az indiai és a kasmíri szekuláris demokráciának.¹⁰

Delhi 1986-ban visszaállította az autonómiát Kasmírban és egy évvel később tartományi választásokat is tartottak. Az 1987-es választások azonban nem voltak tekinthetőek sem tisztának, sem szabadnak. Faruk Abdullah – Nemzeti Konferencia nevű szervezete – választási szövetséget kötött a Radzsív Gandhi vezette Nemzeti Kongresszussal, ami a lakosság felháborodását váltotta ki. Az együttműködésnek köszönhetően Faruk Abdullah – Delhi politikai támogatása mellett győzelmet tudott aratni a helyi ellenzék – a vallási beállítottságú Muszlim Egységfront nevű ernyőszervezetet – felett. A koalíció létrejöttékor a kasmíri lakosság tömegtüntetésbe kezdett, indiai zászlókat égetett, és Pakisztán -barát jelszavakat skandált.

1988-89-re a kasmíri lakosság elégedetlensége a tetőfokára hágott, ugyanis Delhi nemcsak hogy az autonómiát bojkottálta, de a tartomány fejlesztésére sem fordított kellő figyelmet. A központi kormányzat főleg a hinduk lakta Dzsammú gazdasági felemelkedését támogatta, miközben Kasmír egyre inkább elszegényedett.

Vajon miért kooperált Faruk Abdullah az alapvetően elnyomónak tartott Nemzeti Kongresszussal? Egyrésztől személyes jó kapcsolat fűzte Radzsív Gandhihoz, ezt a bizalmat Faruk sohasem élvezte például Indira Gandhi miniszterelnöksége alatt. Dzsammúban tradicionálisan a Nemzeti Kongresszus, míg Kasmírban Faruk Abdullah pártja gyűjtötte be a szavazatok nagyobb részét, így a kasmíri vezető nagyban bízott a két tartomány közeledésében.¹¹

A tüntetések végül odáig vezettek, hogy Delhi 1989 decemberében, ismét az alkotmányra hivatkozva, ideiglenesen megszüntette Kasmír 1986-ban visszaállított autonómiáját, amely az erőszak eskalációját eredményezte. A fegyveres szembenállást azonban a pakisztáni(-afganisztáni) oldalon bekövetkezett változások is elősegítették, ugyanis az afganisztáni háború vége szorosan összekapcsolódott a kasmíri erőszakhullám fokozódásával.

A szovjet csapatok 1989-es kivonulása következtében Afganisztánban kialakult hatalmi vákuumot a pakisztáni hadsereg és titkosszolgálat nem tudta teljes egészében betölteni. A hidegháború végén a pakisztáni titkosszolgálat (ISI¹²) elvesztette monopolhelyzetét az afgán politika formálásában, ráadásul pénzügyi forrásai is jelentős mértékben elapadtak. Számos politikai lobbizás kezdett valamelyik fegyveres erő támogatásába.

AZ ISI kezdetben nem rokonszenvezett a tálib mozgalommal, ugyanis alulbecsülte az Omar mollah vezette szervezet erejét, ehelyett Gulbuddin Hekmatiar erőit szponzorálta. Benazir Bhutto volt az, aki felfedezte a tálibokban rejlő lehetőségeket így a pakisztáni titkosszolgálat végül mégis a Talibán nyílt anyagi és fegyveres támogatása mellett döntött.¹³ Pakisztán 1997-ben hivatalosan is elismerte a tálib rendszert és 1997-98-ban mintegy 30 millió dolláros segélycsomaggal látta el a mozgalmat.¹⁴

A tálib mozgalom eredeti céljai között szerepelt, hogy rendet teremtsen Afganisztánban, és lefegyverezze az országot, így a kezdetek kezdetén még az afgán lakosság is szimpatizált a céljaikkal. Hamarosan kiderült azonban, hogy a mozgalom ideológiai gyökere az indiai Deoband-iskolában¹⁵ keresendő, annak is a Pakisztánban elterjedt szélsőséges, militáns verziójában, amely a sarí'a azonnali bevezetését eredményezte Afganisztánban.¹⁶

¹⁷ Samina Yasmeen szerint az ISI dzsihád-politikája háromszögge formálódott. Egyrésztől a pakisztáni kiképzőtáborok és medreszék a tálibok háttérországát képezték, másrésztől az afganisztáni kiképzőközpontokból számos kasmíri harcos került ki.¹⁸ A tálib és a kasmíri kérdés innentől kezdve szorosan összefonódott

A talib mozgalom támogatásának az egyik legdrámaibb következménye Pakisztán „talibanizációja” volt. Az 1990-es években gombamód elszaporodtak a szélsőséges, militáns szervezetek, amelyek számos esetben a hadsereg által támogatott katonai alakulatok voltak. Az 1994-ben létrejött Laskar-e-Tajbát (A tiszták hadserege) például a hadsereg tartotta életben. Jelenleg mintegy 50000 katonával rendelkezik, akiket Azad Kasmírban képeztek ki¹⁹. A szervezet jelentős szaúdi támogatást is élvezett, valamint évente több millió dollár érkezett Nagy-Britanniából is. A Laskar-e-Tajba mellett olyan szélsőséges szervezeteket találunk, mint a Dzsajsz-e-Mohamed (Mohamed katonái), a Harkatul Mudzsahedin, valamint a Hizbul Mudzsahedin E csoportok végső célja egy „pax talibana” létrehozása Láhórtól Szamarkandig, Iránt kizárva.

Az afgán mudzsahed „átáramlásának” következtében Kasmírban az 1990-es évek közepére ismét háborús állapotok alakultak ki. Mintegy 10-15.000 pakisztáni mudzsahedin fegyveres állt szemben az indiai oldalon állomásozó 350.000 indiai katonával.²⁰ A Laskar-e-Tajba saját bevallása szerint 14000 indiai katonát ölt meg 1992-től, míg saját mudzsahedinjei közül 1500-an haltak meg mártírként. Az indiai hivatalos statisztikák jóval kevesebb halálos áldozatról számolnak be, szerintük maximum négyezerre tehető az elesett indiai katonák száma.²¹ Az évtized alatt Kasmírban a civil áldozatok száma elérte a 35000 főt, a halottak többsége muszlim volt. Az erőszak legfőbb kárvallottja továbbra is maradt a kasmíri lakosság, akik nem szimpatizáltak sem a gyakran diszkriminatív eszközöket alkalmazó indiai hatóságokkal, sem a pakisztáni dzsihád-harcosokkal. Ez utóbbiak ugyanis számos alkalommal részt vettek a lakosság megfélemlítésében, illetve gyakran mérsékelt muszlimokat gyilkoltak meg.

A kasmíri fiatalok jelentős hányada munkanélküli lett, beleértve a szakképzetteket, illetve egyetemistákat is. A fiatal kasmíri muszlimok egy jelentős hányada szélsőséges iszlám szervezetekhez csatlakozott, sokan fegyveres kiképzésben részesültek Kasmír pakisztáni oldalán. Egyes források szerint 3000-6000 rúpia (kb. 65-130 \$) havi jövedelemmel kecsegtetett a dzsihádban való részvétel, illetve a „szabadságharcos” halála esetén családja folyamatos anyagi támogatásban részesült. *Tariq Ali* – általa megbízhatónak nevezett forrásra támaszkodva – utal arra, hogy a pakisztáni kormány hivatalosan 50000 rúpiát (kb. 1070 \$) fizet egy indiai katonának megöléséért, és 15000 rúpiát (kb. 320 \$) a mártír családjának.²²

A növekedő erőszakra válaszul Delhi – hibát hibára halmozva – az autonómia felfüggesztése és az indiai hadsereg bevetése mellett döntött 1989-90-ben. Az indiai katonák által elkövetett szörnyűségek, kínzások, vallatások és nemi erőszak alkalmazása azóta nyugati

emberi jogi szervezetek előtt is nyilvánvalóvá váltak. Dzsagmohan kormányzó, Delhi favoritja a következőképpen nyilatkozott: „Nyilván nem sétálhattam végig mezítláb egy skorpióktól teli völgyben. Semmit sem bízhattam a véletlenre.”²³

A központi irányítás egészen 1996-ig állt fenn Kasmírban, amikor az Indiai Nemzeti Kongresszus elvesztette az országos választásokat a Bharatija Dzsana Párt javára, amely megígérte az autonómia visszaállítását. A tartományi szinten történt – demokratikusnak nem nevezhető – 1996-os választáson Faruk Abdullah ismét hatalomra került, ám ezúttal a Bharatija Dzsana Párttal lépett koalícióra, amely ismét megtépázta népszerűségét. A pártok többsége ezúttal is bojkottálta a választást.

Abdullah 2002-ig tudta fenntartani hatalmát Kasmírban, ahol ismételten élére állt az autonómia-törekvéseknek, melyek során Delhivel is összetűzésbe került. 1998-ban létrehozta a Regionális Autonómia Bizottságot, amelynek fő célját abban látta, hogy a rendelkezésre álló szűkös fejlesztési forrásokat tartományi, helyi, kerületi szintekre ossza le – a szubszidiaritás elve alapján –, amellyel elősegíthetné a különböző kultúrák, vallások együttélését. Delhi azonban rendszeresen megghiúsította kísérleteit, és más tervekkel állt elő, amely lényegében annyit jelentett, hogy az autonómia nem érvényesült a gyakorlatban.

A két ország közötti feszültség csúcspontját egy meglepő enyhülés előzte meg. 1999. február 21-én a két ország vezetője, Atal Bihari Vádzspáji és Navaz Sharif a pakisztáni Láhór városában találkoztak, de a csúcstalálkozó végül kézzel fogható eredmény nélkül zárult. A közös nyilatkozatban a két fél megerősítette a korábbi ENSZ-határozatok és az 1972-es szimlai egyezmény érvényét, illetve megállapodtak, hogy tartózkodni fognak az egymás belügyeibe való beavatkozástól, valamint a nukleáris fegyverek terén kölcsönös bizalom erősítő intézkedéseket hajtanak végre.²⁴

India a találkozáson nem volt hajlandó elismerni, hogy a két ország közötti ellenséges viszony egyetlen oka a kasmíri kérdés lenne. *K. Shankar Bajpai*, India volt pakisztáni nagykövete szerint ugyanis leegyszerűsítés lenne azt állítani, hogy a kasmíri kérdés rendezését követően az indo-pakisztáni ellentét megszűnne, ugyanis Pakisztán számára elviselhetetlen India regionális hegemóniatörekvése, ráadásul India lakosságának 10-11 %-a – ami több mint 100 millió főt jelent – muszlim vallású. Pakisztán hosszabb távú célja India destabilizálása, míg India a status quoban érdekelt.²⁵ *Bajpai* véleménye leegyszerűsítésnek tekinthető, ugyanis a pakisztáni hadsereg egyes szárnyain, illetve bizonyos szélsőséges iszlám szervezeteken túlmenően a lakosság nem érdekelt az India belügyeibe való beavatkozásban, különösen a destabilizálásban nem.

1999 tavaszán – a téli hó olvadását követően – Kasmírban kiújultak a harcok, különösen Kargil városa került a fegyveres összetűzések középpontjába. A kargili háború lényegében teljesen váratlanul és felkészületlenül érte Indiát. A offenzíva Navaz Sharif tudtával és a hadsereg támogatásával vette kezdetét, főleg irreguláris erők, illetve a Laskar-e-Tajba harcosainak részvételével. Sharif később amerikai politikusok előtt kijelentette, hogy kénytelen volt kapitulálni a hadsereg és az ISI követelései előtt, ugyanis a magas rangú tábornokokat felhaborította a februári láhóri találkozó ténye.²⁶

A hadsereg meg volt győződve az offenzíva sikerességéről, hiszen a pakisztáni nukleáris fegyver elrettentő erejének hátterében India nem kezdetett nagyszabású konvencionális háborúba, azaz a két ország között meglévő katonai aszimmetria így semlegesíthető.²⁷ India egy ún. „korlátozott háború” megindítását kezdeményezte, amelynek célja alapvetően a pakisztáni kiképzőtáborok és bázisok szelektív bombázása, valamint az indo -pakisztáni határ védelme volt. Első lépésként szőnyegbombázással válaszolt, ezzel mintegy 500 pakisztáni katona és 2000 indiai katona halálát okozva.²⁸ George Fernandes, indiai védelmi miniszter, 2000 januárjában tartott beszédében hangsúlyozta, hogy a nukleáris kapacitás: „csak a nukleáris fegyvereket retenti el, de nem mindenféle háborút.”²⁹ A katonai válaszcsoporttal párhuzamosan India a diplomáciai kezdeményezéseknek is teret engedett, ugyanis 2000 nyarától egyoldalú fegyverszünetet jelentett be, majd tárgyalásokat kezdett a kasmíri politikai erőkkel.

Amerikai politikusok eközben - köztük George Tenet, CIA igazgató és Madeleine Albright külügyminiszter – a háborúzó feleket gyors megegyezésre próbálták ösztönözni. Navaz Sharif végül 1999 nyarán Washingtonba látogatott, ahol személyesen ígérte meg Bill Clintonnak, hogy visszahívja a kasmíri határon harcoló irreguláris erőket. Sharif továbbá elhatározta, hogy leváltja a hadsereg főparancsnokát, Pervez Musarrafort. A tábornok túlzottan önálló volt és például többször hazugnak nevezte a miniszterelnököt a médiában.

1999 októberében Pervez Musarraff éppen egy többnapos külföldi látogatásáról tért haza repülővel, amikor Sharif egy vidéki repülőtéren kényszerítette főparancsnokát, ahol hivatalosan le akarta váltani. Az eseménynek azonban órák alatt híre ment, és a hadsereg jelentős része a még mindig leszállásra készülő tábornok mellé állt. Így Musarraff lényegében vértelen puccsal átvette a hatalmat, és katonai diktatúrát vezetett be.³⁰ Navaz Sharif a hadsereg szemében egy olyan „hazaáruló” volt, aki kapitulált India, illetve az amerikai érdekek előtt. Pakisztán demokratikus fejlődése ismét romokban hevert, ugyanis egy demokratikusan megválasztott miniszterelnököt – nem az alkotmányos elveknek megfelelően – állították félre.

A nukleáris fegyverkezés

India 1998. május 11-én három, 13-án kettő föld alatt végrehajtott kísérleti robbantással demonstrálta tudományos és technikai téren elért sikereit. Néhány nappal később Pakisztán hajtott végre nukleáris kísérleteket. Az események sokkolták a világ közvéleményét, különösen az Egyesült Államokat, amelynek kiemelt célja a tömegpusztító fegyverek elterjedésének megakadályozása. Vajon milyen motivációk állnak a két ország törekvéseinek háttérében?

India függetlensége óta törekszik a szomszédaival való jó kapcsolatokra, többek között ezért állapodott meg 1954-ben – az Öt Elv keretében³¹ – Kínával. India igyekezett minimális szinten tartani katonai kiadásait, és a pozitív semlegesség külpolitikájával hozzájárulni a világ békéjéhez. A világon először az indiai Dzsawaharlál Néhrú szólította fel a két szuperhatalmat 1954-ben, hogy szüntessék be a nukleáris tesztek. Ehhez képest India határai mentén újfajta biztonsági kihívásokkal került szembe az 1960-as években. 1962-ben Kína vereséget mért Indiára, majd Peking 1964-ben atomhatalommá vált. Az 1965-ös indo-pakisztáni háborút követően, pedig az indiai titkosszolgálat értesült a Kínából Pakisztán felé irányuló nukleáris technológia transzferjéről.

Ebben a biztonsági környezetben India saját kutatásai alapján 1974-ben békés célú atomrobbantást hajtott végre. Jaswant Singh, indiai külügyminiszter hangoztatta, hogy India az egyedüli olyan ország, amely egyszerre két ellenséges atomhatalommal határos.³² Delhi éppen ezért nem írta alá 1995-ben az atomsorompó szerződést és az 1996-os átfogó atomcsend-egyezményt, ugyanis így nukleáris programja nem sértett nemzetközi szerződést. Az indiai vezetők szinte minden fórumon kiemelték, hogy az atomfegyver alapvetően defenzív célokat szolgál, akárcsak az öt korábbi atomhatalomé.³³

1989-91 között a nemzetközi rendszerben és India határai mentén olyan geopolitikai folyamatok mentek végbe, amelyek az ország biztonságára nézve – hosszú távon – potenciális veszélyt jelenthettek. 1991-ben váratlanul szétesett a Szovjetunió Delhi legfőbb fegyverszállítója 1971 óta. Kérdéses volt, hogy fennmaradnak-e Oroszországgal a katonai kapcsolatok, vagy veszélybe kerülhet India fegyverekkel való ellátása. Az egypólusú világtól és a függőségi viszonyoktól való félelem nagy hatással volt India nukleáris programjára.³⁴ Oroszország végül szerződések keretében tett hitet a kapcsolat fenntartása mellett, amelyre Borisz Jelcin 1993-as látogatásán került sor. Oroszország továbbra is India legjelentősebb fegyverszállítója maradt és

a közép-ázsiai térségben a két ország együttműködik az iszlám fundamentalizmus fékentartásában, illetve az amerikai jelenlét mérséklésében.

A fegyverkezés egy másik magyarázata összefüggésben áll Delhi azon szándékával, hogy az ENSZ Biztonsági Tanácsának állandó tagjává váljon. Jelenleg az ENSZ BT mind az öt állandó tagja rendelkezik nukleáris fegyverrel. További szempont az indiai belpolitika átalakulása az 1990-es években, amely az Indiai Nemzeti Kongresszus Párt népszerűségének csökkenésével jellemezhető. Az 1996 óta hatalmon lévő Bharatija Dzsanata Párt (BJP)³⁵ nemcsak a belpolitikában, hanem a külpolitikában is markáns fordulat szorgalmazójának bizonyult. A BJP-hez közel álló szélsőségesek a „hindu” atombomba megszületéséről értekeztek. Egy közvéleménykutatás adatai szerint a lakosság 36,1 % -a nemmel válaszolt arra a kérdésre, hogy Indiának nincs szüksége nukleáris kapacitásra, míg 38% bizonytalan volt (nincs véleménye/nem tudja), mindösszesen 25,9% értett egyet a kijelentéssel. Az eredmények bizonyítják a nukleáris fegyverkezés hazai támogatottságát.³⁶

Pakisztáni oldalon az atomfegyver kifejlesztése Zulfikar Ali Bhutto elnöksége alatt kezdődött el, amelyben nagy szerepet játszott a már említett kínai segítség. 1976 -ban jött létre az első egyezmény Pakisztán és Franciaország között, amelyben a franciák egy nukleáris újrafeldolgozó üzem eladásába egyeztek bele. Az Egyesült Államok ekkor Henry Kissingeren keresztül komoly fenyegetést intézett Bhutto felé: amennyiben nem hagy fel nukleáris programjával az USA destabilizálni fogja Pakisztánt. Peking az 1962 -es indiai-kínai, illetve az 1965-ös második indo-pakisztáni háború eredményeként fűzte szorosabbra viszonyát Iszlámábáddal.

Zulfikar Ali Bhuttot egy katonai puccs keretében 1977-ben Zia ul-Hakk tábornok diktatúrája váltotta, és ez a lépés felgyorsította az atomprogramot. A pakisztáni vezető számára a kiskaput az afgán háború jelentette, az a tény, hogy Pakisztán frontországgá változott az 1980-as években. Ennek köszönhetően Ronald Reagan eltekintett a Symington Módosítás alkalmazásától. Ennek értelmében – mivel az ország nukleáris fegyver előállításához szükséges felszerelést vásárolt – az Egyesült Államoknak meg kellett volna szüntetni mindennemű gazdasági és katonai segítyt – az élelmiszerszállítást kivéve – Pakisztán irányába,³⁷

A hidegháború végén Pakisztán geopolitikai és biztonságpolitikai környezetének átalakulása újabb lökést adott az atomprogram számára. Amerika számára – az afganisztáni szovjet kivonulás miatt – Pakisztán elvesztette jelentőségét az országnak a nukleáris fegyverkezés érdekében tett erőfeszítései a 90-es évek elejére nyílt titokká vált, különösen a kínai kapcsolat tekintetében.³⁸ Eközben India és az Egyesült Államok kapcsolata kimozdult a

holtpontról, Radzsív Gandhi 1987-es amerikai látogatását követően szorosabbra fűzték politikai együttműködésüket. Az USA számára stratégiaileg fontosabbá vált India, mint Pakisztán, így Delhit egyfajta ellensúlyozó szerep betöltésére sarkallta a vetélytársként felfogott Kínával szemben.³⁹ Ezen kívül, mint növekvő felvevőpiac, illetve mint az iszlám fundamentalizmust feltartóztató frontország is kiemelkedő szerephez jutott.⁴⁰

A másik változás Kína szerepének átalakulásában keresendő. Mint korábban említettük a pakisztáni-kínai együttműködés egyik oka a két ország India-ellenességében keresendő. A 1988 decemberében sor került Radzsív Gandhi történelmi látogatására Kínába. Ez néhány évvel később, 1993-ban, egy béke-megállapodás aláírásához vezetett, amelyben a felek kijelentették, hogy a hidegháborús korszak nem csak Európában, hanem Ázsiában is lezárult.⁴¹ Az Indiával bekövetkezett enyhülés miatt Kína egyre kevésbé volt érdekelt a nukleáris transzferben, amely ráadásul nemzetközi elszigetelődést, azaz a gazdasági reformok lefékeződését is eredményezhetné. Az 1980-as években Kína egy sor olyan egyezményhez csatlakozott, amelyek a nukleáris fegyverek proliferációjával kapcsolatosak. Többek között 1988-ban a nyitási politika részeként aláírta az atomsorompó szerződést (NPT), 1984-től tagja a Nemzetközi Atomenergia Ügynökségnek, 1984-ben aláírta a biológiai fegyverek betiltásáról szóló egyezményt stb. Peking nonproliferációs politikája összefüggésbe hozható az új világrendben elképzelt szerepkörével és a nemzetközi nyomással.⁴² Ezzel a pakisztáni-kínai kapcsolat is átalakult, veszített jelentőségéből.⁴³

Pakisztán már 1986-ban készen állt az atomfegyver előállítására, amelynek központja Kahutában volt. Az afgán háború lezárultával az USA követelte, hogy Pakisztán írja alá a megfelelő nemzetközi szerződéseket és engedje be a fegyverzetellenőrök országára területére.

Navaz Sharif, második elnöksége alatt 1998-ban – főleg az iszlámisták és a hadsereg nyomására – végül beleegyezett a nukleáris kísérletekbe. A miniszterelnök természetesen saját hatalmát veszélyeztette volna azzal, ha nem így reagált volna az indiai robbantásokra. Valószínűsíthető, hogy a tábornoki kar nem hagyta volna szó nélkül India stratégiai előny szerzését, és nyíltan vádolta volna – ahogy később tették is – a miniszterelnököt.

A robbantás mellett szólt az az érv is, hogy India tradicionálisan fölényben van a konvencionális fegyverek területén, amit az elmúlt három háború is bizonyított.⁴⁴ Továbbá, hogy Navaz Sharif többször tárgyalt amerikai partnereivel a kísérleteket megelőző hónapokban, akik állítólag nem ajánlottak fel olyan mértékű anyagi ellenszolgáltatást, amelyet a pakisztáni elnök elvárt volna ahhoz, hogy felfüggeszse országának nukleáris programját.

A hadsereg felől érkező nyomás erősebbnek tűnt, mint az amerikai segélyek, így jelentősebb – főleg belpolitikai – előnyökkel jártak az 1998-as májusi kísérletek.⁴⁵ 1998 májusában a szélsőségesek az első „iszlám” atombomba megszületését ünnepelték Iszlámábád utcáin, miközben Sharif elhatározta magát a fegyver els őként való bevetetésétől.

Látható, hogy mindkét ország belpolitikai életében ideológiai töltete és a nemzeti tudatot erősítő hatása van a fegyver létének. Ezt bizonyítja a két ország azóta is tartó rakéta programja. Az elmúlt két-három évben India a 2000 km hatótávolságú *Agni-2* és a kis hatótávolságú *Prithvi*, míg Pakisztán az 1500 km hatótávolságú *Ghauri* és a 800 km-es *Shaheen* rakéták tesztelésén fáradozott, amelyek alkalmasak nukleáris töltetetek szállítására is.⁴⁶ Valójában a két ország rakétafejlesztése még gyermekcipőben jár, a legnagyobb veszélyt az jelentheti, hogyha illegális kezekbe kerülne a fegyver, például pakisztáni szélsőségesek kezébe. 2004 elején a nemzetközi közvéleményt sokkolta az a napvilágot látott tény, hogy Iszlámábád részt vett a nukleáris technológia feketekereskedelmében. Így Észak-Korea, Líbia, Irán, Szíria és Malajzia is részesült bizonyos felszerelésekben. Az illegális kereskedelmet folytató pakisztáni atomtudóst, Abdul Kadir Khant végül az elnök amnesztiában részesítette.⁴⁷

Az 1998-as robbantások valósággal megrázták a nemzetközi közösséget, ugyanis az 1962-es kubai rakétaválság óta nem került az emberiség a nukleáris holocaust ilyen jellegű közelségébe. Különösen az Egyesült Államokat érte meglepetésként, hiszen minden diplomáciai lehetőséget megragadtak annak érdekében, hogy meggyőzzék a feleket a nemzetközi szerződések aláírásának hasznosságáról és szükségességéről.

Bill Clinton és a nyugati országok vezetőinek többsége súlyos gazdasági szankciókkal sújtották Indiát és Pakisztánt egyaránt, azonban a büntető intézkedések sokkal súlyosabbak voltak az amúgy is rossz gazdasági körülményekkel küszködő Pakisztán számára.⁴⁸ A Nemzetközi Valutaalap felfüggesztette a két országnak nyújtott hiteleket, Japán befagyasztotta közvetlen működőtőke befektetéseit. A politikailag instabil légkör egyébként amúgy is elijesztette a befektetőket, fokozva a dél-ázsiai recessziós hullámot.

A 2000. év alapvetően a nemzetközi közvetítési kísérletekkel telt el, márciusban Bill Clinton, amerikai elnök, majd októberben Vlagyimir Putyin⁴⁹, orosz elnök látogatott Indiába. Clinton a világ legveszélyesebb térségének nevezte Dél-Ázsiát, a fogadó indiai fél nem kis meglepetésére.⁵⁰ Clinton legfőbb célja annak elérése volt, hogy India és Pakisztán írja alá legalább az átfogó atomcsend-egyezményt (CTBT), amely tiltja a további kísérleteket. Vádzspáji azonban a belpolitikai konszenzus hiányára hivatkozva visszautasította az amerikai kérést.

A Clinton-látogatás rámutatott az amerikai-indiai kapcsolatok új dimenziójára is, ugyanis az amerikai elnök rövidebb időt töltött Iszlámábádban, mint Delhiben. A látogatást követően pedig enyhültek az Indiával szembeni szankciók, különösen a Világbank befagyasztott hitelei terén. India függetlensége óta el őször történt meg, hogy a világ legerősebb hatalma ne ellenlábas, Pakisztán mellett álljon ki. Clinton és Albright nyíltan bírálták Pakisztánt a kargili háború és a katonai puccs miatt.⁵¹

2001 júliusában Vádzspáji és Musarraf az indiai Agrában találkoztak, ahol ismét nem sikerült megállapodásra jutni a kasmíri kérdés kapcsán. India hajlandó lett volna aláírni egy olyan nyilatkozatot, amelyben Kasmír a két ország közötti feszültség központjaként szerepelne, de csak azzal a feltétellel, ha Pakisztán megígérné, hogy a fegyverszüneti vonalat többi nem sértik meg irreguláris erőikkel. Musarraf csalódottan távozott Agrából, mivel ilyen ígéretet nem volt hajlandó elfogadni.⁵² A 2001. szeptember 11-i eseményeket követően a békekísérletek ismét háttérbe szorultak.

A terrorizmus-ellenes háború az indiai szubkontinensen

Az Egyesült Államok ellen intézett terrortámadás alapjaiban rendezte át a 90-es évek elején kialakult geopolitikai struktúrát. 2001 októberében az amerikai hadsereg megkezdte a tálibok elleni hadműveleteket Afganisztánban, amelyben legfőbb szövetségésévé az eddig „pária-szerepben” tetszelgő Pakisztán vált. Mint ahogy korábban utaltunk rá, Pakisztánnak jelentős érdemei voltak a tálib rendszer megszilárdulásában, amelyet 1997-ben hivatalosan is elismert.

Pakisztán számára e váratlan szövetség egyet jelentett az ország nemzetközi elszigeteltségének feloldásával. Musarraf elnök ugyanis számos feltételt szabott országának a terrorizmus-ellenes háborúban való részvételéhez: 1. Oldják fel az ország elleni gazdasági szankciókat, amelyek 1998 óta sújtották Pakisztánt; 2. Az Egyesült Államok nyújtson gazdasági és katonai segítséget Pakisztán számára; 3. Musarraf felvetette, hogy az USA támogathatná Pakisztánt a kasmíri kérdés rendezésében, amelyre nem kapott egyértelműen igenlő választ; 4. Izrael maradjon ki a háborúból.⁵³ Pakisztán így 2001 októberében lépéselőnyre tett szert Indiával szemben. Musarrafra azonban komoly belpolitikai nyomás nehezedett, főleg a hadsereg és az iszlamisták részéről. Közvéleménykutatási adatok szerint a lakosság 56 %-a támogatta Musarraf stratégiáját, viszont 83 % nem értett egyet az amerikai háborúval.⁵⁴ Az

országot eközben tömegtüntetések sora rázta meg Karacsitól Pésáwarig bezáróan, az emberek amerikai zászlókat égettek és Amerika-ellenes jelszavakat skandáltak.

A terrorizmus-ellenes háborúban való pakisztáni részvétel nem jelentette az amerikai - indiai kapcsolatok leértékelődését. Amerikai politikusok hangsúlyozták, hogy a Pakisztánnal való szövetség semmiképpen sem jelentheti az Indiával való kapcsolatok megromlását. Indiai oldalon azonban rögtön bejelentették, hogy India már évtizedek óta a saját maga terrorizmus - ellenes háborúját vívja, főleg a Pakisztán által támogatott terroristák ellen. 2001 őszén és télén néhány esemény támasztotta alá a fenti állítást.

2001. október 1-jén a Laskar-e-Tajba és a Dzsajs-e-Mohamed által kiképzett szélsőségesek felrobbantották a srínagari törvényhozás épületét, majd december 13-án Delhiben a parlament épülete rongálódott meg egy újabb detonációtól. Az épületet védő indiai katonák közelharc során megölték az összes terroristát. India azonnal visszahívta diplomatáit Iszlámábádból, felfüggesztette a Delhi-Láhór busz- és vonatjáratot, valamint átnyújtotta azon húsz terrorista nevét, akik vádolhatók a merényletekkel.

A diplomáciai nyomásgyakorlással egyidejűleg mintegy 1 millió indiai katona sorakozott fel az indo-pakisztáni határ mentén.⁵⁵ 2002. december 22-én Delhi bejelentette, hogy rövid hatótávolságú *Prithvi* rakétákat telepítenek a határ mentén, illetve néhány héttel később újabb rakétatesztekre került sor. India az Egyesült Államokon keresztül is próbált nyomást gyakorolni Pakisztánra, így Washington a Laskar-e-Tajbát és a Dzsajs-e-Mohamedet felvette a terrorista szervezetek listájára, azt követelve Musarraftól, hogy indítson hajtóvadászatot ellenük.

Musarraf és Vádzspáji találkozója 2002 januárjában Katmanduban nem hozott újabb előrelépést, a két ország ismét a nukleáris háború küszöbén állt. George Tenet, CIA igazgató kijelentette, hogy: „Mélységesen aggódunk amiatt, hogyha egyszer kitör egy konvencionális háború, akkor könnyen atomháborúvá eszkalálódhat.”⁵⁶

A pakisztáni diktátor – engedvén a nemzetközi nyomásnak – 2002. január 12-ei televíziós beszédében bejelentette öt terrorszervezet betiltását,⁵⁷ rögtönítélő bíróságokat hozott létre a terrorista cselekmények kivizsgálására, illetve megkurtította a vallási iskolák autonómiáját. A Musarraf-beszéd lényegében hadüzenet volt a pakisztáni titkosszolgálat számára is, amelyet Delhi nyíltan vádolt a parlamentnél elkövetett merényletek megszervezésével. Az elnök továbbá számos tábornokot letartóztatott.⁵⁸

A beszédet India pusztán retorikai fogásnak tartotta, ugyanis 2003 tavaszán – a hó elolvadását követően – ismét kiújultak a kasmíri erőszakos merényletek. 2003. március 30-án

egy iszlám militáns 8 hindu imádkozót ölt meg egy Dzsammúban található szentélyben. Május 14-én pedig három terrorista tüzet nyitott egy indiai katonai tábor mellett elhaladó buszra, amely 32 ember halálát okozta, a sérültek száma 43 volt. Vádzspáji ezúttal keményebb hangvételű beszédében „döntő csatával” fenyegette pakisztáni ellenfeleit, mire az Egyesült Államok és Nagy-Britannia előkészítette állampolgárainak evakuálását a szubkontinensről.⁵⁹ A döntő háború végül elmaradt, és a két ország az év végén közeledni kezdett egymáshoz.

2001 októberétől mind Indiában, mind Pakisztánban kiújult a kommunális erőszak. Pakisztánban a síita-szunnita ellentét mellett a nyugati érdekeltségek ellen elkövetett merényletek korbácsolták fel a nemzetközi közösség érzékenységét. Többek között, az amerikai konzulátus előtti, keresztény templomok, nyugati turisták és francia vendégmunkások elleni öngyilkos merényletek a pakisztáni hétköznapiak részévé váltak. Daniel Pearl, amerikai újságíró, aki az Al-Kaida pakisztáni összeköttetései után nyomozott, nyomtalanul eltűnt, és holttestét csak néhány hónappal később találták meg.

Amerikai katonai körökben Oszama bin Laden esetleges pakisztáni tartózkodását kezdték latolgatni.⁶⁰ Pervez Musarraf eközben elhatározta, hogy legitimizálja hatalmát, így először – ötéves elnöki terminusát garantáló – népszavazás, majd országos választások kiírását kezdeményezte. Az ellenzék alkotmányellenesnek bélyegezte a népszavazás kiírását, és annak bojkottálására szólított fel. A 2002. április 30-án megrendezett referendumon a lakosság 98 %-a szavazott arra, hogy Musarraf öt éven át elnök maradjon.

2002. október 10-én országos választásokat tartottak, amelyre hat vallásos párt – félretéve a meglévő nézeteltéréseket – ernyőszervezetet hozott létre Muttahida Madszlisz-i Amal (MMA)⁶¹ néven, amely a szavazatok több, mint 10 %-át gyűjtötte be. Az eredmények az iszlamista pártok megerősödését mutatják, amely várakozáson felülinek minősíthető.⁶² Az MMA legtöbb célja teljesen ellentétes Musarraf politikájával, különösen az USA-val való viszony terén, illetve az Indiával folytatandó tárgyalásokkal szemben is szkeptikus. Az elnök a választások mellett néhány alkotmánymódosítást is eszközölt, amelyek főleg a hadsereg politikai szerepének megőrzését segítették elő, többek között – török mintára – egy Nemzetbiztonsági Tanácsot hozott létre.

Indiában a legnagyobb kihívást 2002-ben a hindu-muszlim ellentét kiújulása jelentette, amely a 90-es évek elején kirobbant Ayodhya-i válság⁶³ folytatásának is tekinthető. A Pakisztánnal határos Gudzsarát államban 2002. február 27-én egy Ayodhya-ból érkező vonaton 57 halálos áldozattal járó robbantást követtek el muszlim szélsőségesek. A szerelvényen egy szélsőséges hindu szervezet, a Hinduk Világtanácsának (Vishwa Hindu

Parishad) tagjai utaztak. A robbantás a rendőri alakulatok brutális fellépését vonta maga után a tartományban élő muszlimokkal szemben: otthonaikat feldúlták, az üzleteket szétverték.⁶⁴

Az indiai politikusok jelentős része Pakisztán részvételét próbálta bizonygatni a gudzsarati események kapcsán, azzal érvelve, hogy a hindu-muszlim ellentét és az indo-pakisztáni konfliktus egymással összefüggő kérdések. A Vádzspáji vezette koalíciós kormány ismét meginogni látszott, hiszen a BJP-nek egyszerre kellett lavíroznia a koalíció szélsőséges hindu nacionalistái és mérsékeltebb erői között. Vádzspáji a nemzetközi közösséget szimbolikus tettekkel igyekezett megnyugtatni, 2002-ben például egy muszlimot, Abdul Kalamot jelölte a köztársasági elnöki posztra, akit döntő többséggel megválasztottak.

A 2002-es kasmíri tartományi választásokat hatalmas várakozás előzte meg, ugyanis elemzők úgy vélték, hogy az új évezredben – évtizedek óta – először kínálkozott esély tényleges demokratizációra. A legfőbb kasmíri szeparatista szervezetek ezúttal is bojkottra szólították fel a lakosságot, abból a meggyőződésből, hogy egy demokratikusan megrendezett választások India hatalmát legitimálnák a tartomány felett, amely legkevésbé sem állt érdekükben. Nézeteiknek az emberek megfélemlítésével, és nem utolsósorban politikai gyilkosságok kivitelezésével adtak nagyobb nyomatékot, például 2002 szeptemberében megölték a tartományi igazságügy-minisztert. Habár Faruk Abdullah Nemzeti Konferencia nevű pártja a legtöbb szavazatot nyerte el, mégis képtelen volt koalícióalkotásra, és így kormányra kerülésre. Végül a Mufti Mohamed Szajjid vezetésével a Népi Demokratikus Szövetség a Kongresszus Párttal koalícióban került hatalomra. A 2002-es választásokon összesen 800-an veszítették életüket.⁶⁵

A mindkét országban érezhető belpolitikai válság (Musarraff elleni merényletkísérletek Pakisztánban, hindu-muszlim ellentét Indiában) elősegítette a két ország közötti enyhülést, amely a 2003 novemberi kasmíri tűzszünettel vette kezdetét. 2004 januárjában Vádzspáji és Musarraff a SAARC iszlámábádi soros ülésén találkoztak, ahol egy közös nyilatkozatot adtak ki a terrorizmus mindenféle formájának felszámolásáról. Az indiai és a pakisztáni vezetők számos kompromisszumot kötött. Musarraff a találkozók történetében először tekintett el a kasmíri kérdés mint a két ország közötti konfliktus alapjának említésétől, illetve a kasmíri népszavazás követelésétől, továbbá Vádzspáji sem vádolta nyíltan Pakisztánt terrorizmussal, valamint India destabilizálásával sem. Ismét visszaállították a szárazföldi és légi közlekedést, emelték a diplomaták számát, szabadon engedtek néhány bebörtönzött személyt, és a multilaterális találkozó keretében megállapodtak, hogy 2006-ra szabadkereskedelmi övezetet⁶⁶ hoznak létre. Vajon milyen okok vezettek az enyhülés újabb szakaszához?

Egyrészt a két vezető személyes megfontolásai. Vádzspáji jelenleg 79 éves, egészségi állapota meglehetősen instabil. Elemzők szerint ez a miniszterelnök utolsó lehetősége, hogy békét kössön Pakisztánnal, és újra megnyerje a választásokat, hiszen Indiába 2004 áprilisában és májusában országos választásokat fognak tartani. Vádzspáji a közeledéssel próbálja meg semlegesíteni a hindu nacionalistákat, akik nyíltabb konfrontációt követelnek, mind Pakisztánnal, mind az országban élő muszlimokkal szemben (lásd Gudzsarát).

A pakisztáni elnök motivációiban a belpolitikai okok és a külső nyomás egyaránt szerepel. Úgy tűnik, Musarraff mindent egy lapra tett fel, amikor az általa szorgalmazott reformok minden áron való kieroszakolásába kezdett, többek között az iszla misták félreállításával és a hadsereg hatalmának eliminálásával. Ezt bizonyítja, hogy az elnököt – az elmúlt hónapokban – legalább négyszer próbálták megölni saját hazájában. Másrészt Pakisztán az Egyesült Államok nyomása alatt áll, különösen a terrorizmus-ellenes háború és az Indiában elkövetett merényletek óta. Ha Pakisztán nem tesz meg minden tőle telhetőt az eroszak megfékezésében, az a segélyek elapadásához vezethet.

Ehhez kapcsolódik a másik érv, a gazdasági tényező. Az új évezred első éveiben mindkét ország gazdasági fejlődése\fejlettsége némi kívánnivalót hagyott maga után. Ugyan a GDP éves növekedése 2002-ben mindkét országban meghaladta a 4 %-ot, ami a világszerte feletti növekedés, ugyanakkor mindkét országban megállíthatatlannak tűnik a demográfiai robbanás, India lakossága 2003-ban majdnem elérte az 1 milliárd 50 millió főt (és előrejelzések szerint 2025-re lehaladja Kínát), míg Pakisztáné meghaladta a 150 milliót. Pakisztánban 2001-ben a lakosság 35 %-a élt a szegénységi küszöb alatt, míg Indiában 2002-ben 25 %.⁶⁷

Továbbá mindkét országban magas a munkanélküliség, gyorsul az infláció, és csökken az export versenyképessége. Ehhez a statisztikához jelentős mértékben hozzájárultak a 2001 szeptemberi események következményei. Musarraff és Vádzspáji a számok ismeretében ült le tárgyalóasztalhoz egymással. Kérdéses azonban, hogy a februártól kezdődő konkrét politikai párbeszéd valós eredményekkel kecsegtet-e, hiszen a két ország az elmúlt fél évszázadban nem tudta orvosolni a kasmíri problémát. Az enyhüléssel kapcsolatosan például a *Times of India* megjegyzi, hogy inkább „gyanakvó optimizmussal”, mint „túlzott várakozásokkal” kell a kezdődő tárgyalássorozat elé nézni.⁶⁸ India eközben bejelentette, hogy ez év nyarára elkészül Kasmírban, egy az izraeli verzióhoz hasonló „kerítés”, amely a pakisztáni terroristák behatolását fogja megakadályozni.

Utószó

Az indo-pakisztáni viszony sarkalatos pontjának továbbra is a kasmíri kérdés tekinthető. A Himalája lábánál fekvő völgyben az erőszak kiújulásának lehettünk szemtanúi az 1980-as évek végén, amelynek elsődleges oka India Kasmír-politikájában keresendő, ugyanis a történelmi lehetőségként számon tartott 1987-es választásokon megakadályozta a tartomány tényleges autonómiájának kialakulását. Delhi közvetlenül beavatkozott a politikai folyamatokba és ez a lakosság elidegenítését eredményezte. A kasmíri erőszakhullám új fejezete tehát jóval 1989 – az afganisztáni események lezárulta előtt – következett be. Mindazonáltal nem hallgathatjuk el Pakisztán felelősségét sem a kérdésben, hiszen 1989-90-ben kb. 10-15.000 mudzsahedin érkezett Kasmírba, akik fegyveres összetűzésbe kerültek indiai katonákkal. A kasmíri lakosság zöme azonban saját szeparatista szervezeteihez csatlakozott, elítélvén mindkét ország önös érdekeire való kizárólagos támaszkodását. Iszlámábád félhivatalos politikájává vált a kasmíri dzsiháid támogatása, amely összefonódott a tálib mozgalom stabilizálódásával. Eközben Delhi az összes létező alkalmat elszalasztotta, hogy az alkotmány 370. cikkelye értelmében valós autonómiát kínáljon fel a tartomány számára, ugyanis attól tartott, hogy az események irányítása kicsúszik a miniszterelnök kezei közül. A kasmíri válság új dimenzióját a két ország nukleáris kísérlete jelentette.

1998 és 2001 között gazdasági szankciókkal és nemzetközi elszigeteltséggel jellemezhető leginkább az indiai szubkontinens, hiszen a két ország komoly árat fizetett az atomfegyver előállításáért. Elemzők és politikusok – köztük az Egyesült Államok – leginkább abban reménykedtek, hogy a nukleáris fegyverek elrettentő hatása regionális körülmények között is működőképes. Az 1999-es kargili offenzíva mély megdöbbenést okozott az indiai katonai vezetés számára, ugyanis pakisztáni katonák törtek be Kasmír indiai oldalára. A két ország vezetése felmérte a nukleáris összecsapásban rejlő kockázatokat, azonban nem hátrált meg egy hagyományos fegyverekkel megvívott háború elől.

Az 1998-as atomrobbantások terve Indiában főleg a regionális külpolitikai célok hatására, míg Pakisztánban döntően belpolitikai (a hadsereg) nyomásra fogalmazódott meg, azonban egyik ország sem sértett nemzetközi szerződéseket. Az 1999-2001 közötti időszak a békeközvetítések jegyében telt el, Bill Clinton és Vlagyimir Putyin 2000-ben járt Delhiben és Iszlámábádban, 1999-ben pedig a pakisztáni Láhórbán, 2001-ben az indiai Agrában találkozott a pakisztáni és indiai vezető, amelyet nagy nemzetközi figyelem kísért. A béke irányába tett lépéseket azonban félbeszakította a 2001 szeptemberi terrortámadás, amely átalakította a térség nemzetközi megítélését. Pakisztán – mint a tálib rendszer korábbi támogatója,

létrehozója – csatlakozott az Egyesült Államok afganisztáni hadjáratához. India – döntően a 2001 októberi és decemberi merényletek hatására – szintén részvételéről tett tanúbizonyságot. A két ország viszonyában a legkritikusabbnak a 2002-es év tekinthető, ugyanis India és Pakisztán ekkor kerültek a legközelebb a háború kitöréséhez. A 2003 elején elindult béketapogatózás rendkívül törekeny talajon áll és felmerül a kérdés ha elolvad a hó, ismét kiújul az erőszak Kasmírban?

Felhasznált Irodalom

- Akbarzadeh, Shahram (2003): India and Pakistan's Geostrategic Rivalry in Central Asia, *Contemporary South Asia*, 2003/2, pp. 219-228.
- Ali, Tariq (2002): *The Clash of Fundamentalisms. Crusades, Jihads and Modernity*, Verso, London and New York
- Allen, Kenneth W. (2001): Confidence-building Measures and the People's Liberation Army In: Chao, Chien-min - Dickson, Bruce J. (2001) /eds./: *Remaking the Chinese State. Strategies, Society, and Security*. pp. 228-256. Routledge, London and New York
- Ansari, Zafar Afaq – Moten, Abdul Rashid (2003): From Crisis to Crisis: Musharraf's Personal Rule and the 2002 Elections in Pakistan, *Muslim World*, July-October 2003, pp. 373-391.
- Bajpai, Shankar K. (2003): Untangling India and Pakistan, *Foreign Affairs*, May/June 2003, pp. 112-126.
- Balogh András (2002): A nemzeti kérdés Indiában in: Balogh András(szerk.): *Nemzet és nacionalizmus. Ázsia, Afrika, Latin-Amerika*. pp. 159-286. Korona Kiadó, Budapest
- Basrur, Rajesh M. (2003): Kargil, Terrorism, and India's Strategic Shift, *India Review*, October 2003, Vol. 1 Issue 4, pp. 39-56.
- Brezizinski, Zbigniew (1999): *A nagy sakktábla. Amerika világegyetemi és geostratégiai feladatai*. Európa Kiadó, Budapest
- CIA Factbook adatai Indiáról és Pakisztánról
<http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/pk.html>
<http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/in.html> Letöltve: 2004. 03. 08.
- Cohen, Stephen Philip (1999): The United States, India, and Pakistan: Retrospect and prospect in: Harrison, Selig S. – Kreisberg, Paul H. – Kux, Dennis. /eds./: *India and Pakistan. The First Fifty Years*. pp. 189-206. Cambridge University Press, Cambridge
- Esposito, John L.(2002): *Unholy War. Terror in the Name of Islam*, Oxford Univeristy Press, New York
- Ganguly, Sumit (2003): The Start of a Beautiful Friendship? The United States and India in: *World Policy Journal*, Spring 2003, pp. 25-30.
- Ganguly, Sumit (1999): India: Policies, past and future in: Harrison, Selig S. – Kreisberg, Paul H. – Kux, Dennis /eds./: *India and Pakistan. The First Fifty Years*. pp. 155-169. Cambridge University Press, Cambridge
- Gill, Bates (2001): Twenty Years of Chinese Reform. The Case of Non -proliferation Policy In: Chao, Chien-min – Dickson, Bruce J. (eds.): *Remaking the Chinese State. Strategies, Society and Security*. pp. 190-203. Routledge, London and New York

www.globalsecurity.org/wmd/library/news/pakistan/2004/www4_0112.htm

Letöltve: 2004.03.08.

Hilali, A.Z.(2002): The Costs and Benefits of the Afghan War for Pakistan, *Contemporary South Asia*, 2002/3, pp. 291-310.

Hosenball, Mark - Barry, John - Moreau Ron (2004): Black Market Nukes, *Newsweek*, 2004. február 23. pp. 26-27.

Karim, Ahmad Tariq (2001): Pakistan: Stalking Armageddon? *Contemporary South Asia*, 2001/1, pp. 131-149.

Kumar, Radha (2002): Untying the Kashmir Knot, *World Policy Journal*, Spring 2002, pp. 11-24.

Kumar, Nisha (1991): The Crisis of Separatism and Democracy in Kashmir, *Harvard International Review*, Winter 91, Vol. 13, Issue 2.

Lieven, Anatol (2002): The Pressures on Pakistan, *Foreign Affairs*, January/February 2002

Mansingh Surjit (1997): Realising India's Potential as a Global Player: Essential Tasks at Home. In: *Indian Foreign Policy. Agenda for the 21st Century* (1997) pp. 42-57. Volume 1. Konark Publishers Pvt Ltd – Foreign Service Institute, New Delhi

Mattoo, Amitabh (2003): India's Potential Endgame in Kashmir, *India Review*, Jul2003, Vol. 2 Issue 3, pp. 14-34.

Mitra, Subrata K. (2001): War and Peace in South Asia: a Revisionist View of India -Pakistan Relations, *Contemporary South Asia*, 2001/3, pp. 361-379.

N. Rózsa Erzsébet (2002): Szeptember 11 -e és a muszlim világ in: Tálás Péter (szerk.): *Válaszok a terrorizmusra avagy van-e út az afganisztáni „vadászattól” a fenntartható globalizációig*, pp. 265-290. SVKH, Budapest

Rashid, Ahmed (2001): *Taliban. The Story of the Afghan Warlords* Pan Books, London, 2001

Sáez, Lawrence (2003): India in 2002. The BJP's Faltering Mandate and the Morphology of Nuclear War, *Asian Survey*, 43:1, January-February 2003, pp. 186-197.

Singh, Jaswant (1998): Against Nuclear Apartheid, *Foreign Affairs*, September/October 1998

Sundarji, General K. (1997): Future Security Threats to India: Internal and External National Strategies to Meet Them. In: *Indian Foreign Policy. Agenda for the 21st Century*(1997) pp. 176-193. Volume 1. Konark Publishers Pvt Ltd – Foreign Service Institute, New Delhi

Swamy, Arun (2001): India in 2000. A Respite from Instability, *Asian Survey*, 41:1, January/February 2001, pp. 91-103.

Talbot, Ian (2003): Pakistan in 2002. Democracy, Terrorism, and Brinkmanship, *Asian Survey*, 43:1, January-February 2003, pp. 198-207.

The Lahore Declaration (1999)
www.indianembassy.org/South_Asia/Pakistan/lahoredeclaration.html (letöltve:
2001.10.13.)

Yasmeen, Samina (2003): Pakistan's Kashmir Policy: Voices of Moderation? *Contemporary South Asia*, 2003/2, pp. 187-202.

Jegyzetek

- ¹ South Asian Association for Regional Cooperation – Dél-Ázsiai Regionális Együttműködés Szervezete
- ² Swamy, Arun(2001): India in 2000. A Respite from Instability p. 99. In: *Asian Survey*, 41:1, January/February 2001
- ³ Kasmír az ún. Mughal (Moghul)-korszak alatt szinte teljesen iszlamizálódott, így lakosságának mintegy 90 %-a muszlim, nyelvtől az ún. kasmíri nyelvet beszélik, amely heterogénebbé teszi a térség kulturális viszonyait. Dzsammú (Jammu) vallásilag lényegesen sokszínűbb képet mutat, a lakosság 50%-a hindu, 40%- a muszlim, a többség az ún. dógri nyelvet beszéli. A legkisebb lélekszámú Ladakh, amelynek lakossága az ún. ladakhi nyelvet beszéli és főleg a buddhista. Ladakhban erőteljesen tetten érhető tibeti hatások is. A továbbiakban e három tartományra egységesen Kasmírként hivatkozik a tanulmány. A térség vallási, etnikai viszonyainak bővebb ismertetését lásd Balogh András (szerk.): *Nemzet és nacionalizmus. Ázsia, Afrika, Latin-Amerika*. pp. 222-233. Korona Kiadó, Budapest, 2002.
- ⁴ A Zulfikar Ali Bhutto és Indira Gandhi által aláírt megállapodás értelmében a felek rendezés tárgyalásos útját részesítik előnyben az erőszakkal szemben, illetve ígéretet tettek az 1949-ben meghatározott Line of Control (LoC) tiszteletben tartására. Az indo-pakisztáni háborúk bővebb ismertetését lásd Ganguly, Sumit(1999): India: Policies, Past and Future pp. 155-169. In: Harrison, Selig S. et al. (eds.): *India and Pakistan. The First Fifty Years*. Cambridge University Press, Cambridge, valamint Ali, Tariq (2002): *The Clash of Fundamentalisms. Crusades, Jihads and Modernity*. pp. 166-202. Verso Press, London, illetve Kumar, Radha (2002): Untying the Kashmir Knot. In: *World Policy Journal*, Spring 2002, pp. 11-24.
- ⁵ Ganguly, Sumit(1999): i.m. p. 165.
- ⁶ Kasmír indiai fele az alkotmány 370. cikkelye értelmében egy autonóm tartomány, csak a védelem, a kommunikáció, a pénzügyek és a külpolitika tartozik Delhi hatáskörébe. Az autonóm státusz értelmében „elvtől” választások útján dől el, hogy ki lesz egy-egy ciklusban a helyi végrehajtóhatalom feje.
- ⁷ Kumar, Radha (2002): i.m. p. 15. és Amitabh Mattoo (2003): India's "Potential" Endgame in Kashmir p. 20. In: *India Review*, July 2003, Vol. 2. Issue 3
- ⁸ Az Indiai Nemzeti Kongresszus 1885-ben jött létre, és jelentős szerepet játszott a függetlenség kivívásában. India legmeghatározóbb pártja egészen az 1990-es évek közepéig. Néhrú, Indira Gandhi és Radzsív Gandhi is ehhez a párthoz tartozott.
- ⁹ Kumar, Nisha (1991): The Crisis of Separatism and Democracy in Kashmir. p. 3. In: *Harvard International Review*, Winter 1991, Vol. 13, Issue 2.
- ¹⁰ Ali, Tariq (2002): i.m. p. 246.
- ¹¹ Nisha, Kumar (1991): i.m. p. 3.
- ¹² Interservice Intelligence
- ¹³ Rashid, Ahmed (2000): *Taliban. The Story of the Afghan Warlords*. p. 184. Pan Books, London
- ¹⁴ Rashid, Ahmed (2000): i.m. p. 183. Pakisztán a tálib mozgalom 1996-os kabuli hatalomátvétele után egy évvel döntött a rendszer elismerése mellett, amellyel Iszlámábád egy baráti rendszert tudhatott Kabul élén. Nem utolsósorban kell megemlíteni, hogy 1997-ben indult útjára az ún. transz-afgán olajvezeték építésének projektje, amely a közép-ázsiai kőolajtartalékot jutatta volna Afganisztánon és Pakisztánon át a Nyugatra, esetleg a Távol-Keletre. Az építés 1998-ban amerikai kezdeményezésre leállt. Ennek okaira jelen tanulmány terjedelmi okok miatt nem tér ki. lásd bővebben Akbarzadeh, Shahram (2003): India and Pakistan's Geostrategic Rivalry in Central Asia p. 221. In: *Contemporary South Asia*, 2003/2, pp. 219-228.
- ¹⁵ A Deoband iskola 1867-ben Észak-Indiában formálódó reformmozgalom, amely fő céljának tekinti a gyarmatosítás előtti állapotok visszaállítását, így mélyen angol ellenesnek tekinthető. Ebből a célból viszont a hindukkal való együttműködést szorgalmazta, és élesen szembenállt a Szajjid Ahmed Khán vezette *aligarhi* mozgalommal, amely a hindu-muszlim ellentét szításáért volt felelős. Ma a Deoband-iskola pakisztáni képviselői a szélsőséges iszlámmal azonosítható és nyíltan hirdetik hindu-ellenességüket. Ebben az utóbbi értelemben - mint szélsőséges irányzat - jelentős hatást gyakorolt a tálib mozgalom ideológiájára. lásd bővebben Balogh András (2002): i.m. pp. 211-221.
- ¹⁶ A lásd Esposito, John L. (2002): *Unholy War. Terror in the Name of Islam*. p. 16. Oxford University Press, New York

- ¹⁷ Pakisztán a tálib mozgalom 1996-os kabuli hatalomátvétele után egy évvel döntött a rendszer elismerése mellett, amellyel Iszlámábád egy baráti rendszert tudhatott Kabul élén. Nem utolsósorban kell megemlíteni, hogy 1997-ben indult útjára az ún. transz-afgán olajvezeték építésének projektje, amely a közép-ázsiai kőolajtartalékot jutatta volna Afganisztánon és Pakisztánon át a Nyugatra, esetleg a Távol-Keletre. Az építés 1998-ban amerikai kezdeményezésre leállt. Ennek okaira jelen tanulmány terjedelmi okok miatt nem tér ki. lásd bővebben Akbarzadeh, Shahram (2003): *India and Pakistan's Geostrategic Rivalry in Central Asia* p. 221. In: *Contemporary South Asia*, 2003/2, pp. 219-228.
- ¹⁸ Yasmeen, Samina (2003): *Pakistan's Kashmir Policy: Voices of Moderation?* p. 193. In: *Contemporary South Asia*, 2003/2, pp. 187-202.
- ¹⁹ Kasmír Pakisztánhoz tartozó részéért nevezik Azad (szabad) Kasmírnak.
- ²⁰ Pakisztáni források gyakran eltúlozva 1 millió főre becsülik az indiai katonák számát, Esposito szerint ez a szám 750.000. Esposito. Az összecsapások naponta átlagosan 7 ember halálához vezettek. Esposito, John L. (2002): i.m. p. 80.
- ²¹ Kumar, Radha (2002): i.m. pp. 15-16.
- ²² Ali, Tariq (2002): i.m. pp. 199-200.
- ²³ idézi Ali, Tariq (2002): i.m. pp. 247-248.
- ²⁴ lásd www.indianembassy.org/South_Asia/Pakistan/lahoredeclaration.html Letöltve: 2001. 10. 13.
- ²⁵ Bajpai, Shankar K. (2003): *Untangling India and Pakistan*. pp. 118-119. In: *Foreign Affairs*, May/June 2003, pp. 112-126.
- ²⁶ lásd Ali, Tariq (2002): i.m. p. 249.
- ²⁷ Basrur, Rajesh M. (2003): *Kargil, Terrorism, and India's Strategic Shift*. p. 41. In: *India Review*, Oct2003, Vol. 1. Issue 4, pp. 39-56.
- ²⁸ Kumar, Radha (2002): i.m. p. 18.
- ²⁹ idézi Fernandest Basrur, Rajesh M.(2003): i.m. p. 42.
- ³⁰ Karim, Ahmad Tariq (2001): *Pakistan: Stalking Armageddon?* pp. 139-140. In: *Contemporary South Asia*, 2001/1, pp. 131-149.
- ³¹ Panca Sila (Öt Elv): 1. Egymás területi szuverenitásának kölcsönös tiszteletben tartása; 2. Egymás kölcsönös meg nem támadása; 3. Egymás belügyeibe való be nem avatkozás; 4. Egyenlőség és kölcsönös előnyök; 5. Békés egymás mellett élés.
- ³² Singh, Jaswant (1998): *Against Nuclear Apartheid*. In: *Foreign Affairs*, September/October, 1998.
- ³³ Sundarji, General K. (1997): *Future Security Threats to India: Internal and External National Strategies to Meet Them*. p. 186. In: *Indian Foreign Policy. Agenda for the 21st Century* (1997) pp. 176-193. Volume 1. Konark Publishers Pvt Ltd – Foreign Service Institute, New Delhi
- ³⁴ Mansingh, Surjit (1997): *Realising India's Potential as a Global Player*. p. 51. In: *Indian Foreign Policy. Agenda for the 21st Century* (1997) pp. 42-57. Volume 1. Konark Publishers Pvt Ltd – Foreign Service Institute, New Delhi
- ³⁵ A BJP a hindu nacionalizmust képviseli, szakítva az Indiai Nemzeti Kongresszus Párt szekuláris hagyományával.
- ³⁶ Mitra, Subrata K. (2001): *War and Peace in South Asia: a Revisionist View of India -Pakistan Relations*. pp. 364-365. In: *Contemporary South Asia*, 2001/3, pp. 361-379.
- ³⁷ Ehelyett Reagan elnök a Kongresszustól - éppen ellenkezőleg - a rendelkezés figyelmen kívül hagyását kérte, így Pakisztán teljesen szabadon fegyverkezhetett. Hilali, A. Z. (2002): i.m. p. 293.
- ³⁸ Cohen, Stephen Philip (1999): *The United States, India, and Pakistan* pp. 202-205. In: Harrison, Selig S. et al. *Jeds./: India and Pakistan. The First Fifty Years*. pp. 189-205. Cambridge University Press,
- ³⁹ Lásd Brzezinski, Zbigniew (1999): *A nagy sakktábla. Amerika világelsősege és geostratégiai feladatai*. p. 208 Európa Kiadó, Budapest
- ⁴⁰ lásd Ganguly Sumit (2003): *The Start of a Beautiful Friendship? The United States and India* p. 26. In: *World Policy Journal*, Spring 2003, pp. 25-30.
- ⁴¹ Az egyezményben hitet tettek a határmenti erőszak megfékezése mellett, illetve bizalomerősítő intézkedések sorát vezették be. A következő jelentős csúcstalálkozóra és egyezmények aláírására 1996-ban került sor. Az indiai-kínai viszony rendezése természetesen nem jelentette a két ország stratégiai szövetségét, pusztán az ellenséges légkör megszűnését eredményezte. India sokkal jobban fél a rendelkezésre álló kínai nukleáris fegyvertől, illetve annak pakisztáni transzferjétől. Allen, Kenneth W.

- (2001): Confidence-building Measures and the People's Liberation Army pp. 238-239. In: Chao, Chien-min - Dickson, Bruce J. (2001) /eds./: *Remaking the Chinese State. Strategies, Society, and Security*. pp. 228-256. Routledge, London and New York
- ⁴² Kína azonban számos egyezménynek ma sem részese. Így az 1990-es évek közepén például Pakisztánnak rakétesztekhez szükséges felszereléseket és technikát adott át. Gill, Bates (2001): Twenty Years of Chinese Reforms. The Case of Non-proliferation Policy pp. 191-193. In: Chao, Chien-min - Dickson, Bruce J. (eds.): *Remaking the Chinese State. Strategies, Society and Security*. pp. 190-203. Routledge, London and New York és lásd Sundarji, General K. (1997): i.m. p. 180.
- ⁴³ Például 1994-95-ben Pakisztán különböző fórumokon (ENSZ Közgyűlés és Emberi Jogi Bizottság) követelte India elítélését a kasmíri kérdés kapcsán, amelyet Peking nem támogatott. Lásd bővebben Karim, Ahmad Tariq (2002): i.m. pp. 135-136.
- ⁴⁴ E katonai aszimmetriát Iszlámábád szerint kizárólag nukleáris elrettentéssel lehet semlegesíteni. Basrur, Rajesh M. (2003): i.m. pp. 46-47.
- ⁴⁵ Ali, Tariq (2002): i.m. pp. 248-249.
- ⁴⁶ Karim, Ahmad Tariq (2001): i.m. p. 142.
- ⁴⁷ lásd Hosenball, M. - Moreau R. (2004): Black Market Nukes In: *Newsweek*, 2004. február 23. pp. 26-27.
- ⁴⁸ N. Rózsa Erzsébet (2002): Szeptember 11-e és a muszlim világ. p. 288. In: Tóth Péter (szerk.): *Válaszok a terrorizmusra avagy van-e út az afganisztáni "vadászattól" a fenntartható globalizációig*. pp. 265-290. SVKH, Budapest
- ⁴⁹ A találkozó eredményeként az indiai és az orosz fél új fegyverek vásárlásáról szóló egyezményeket írtak alá.
- ⁵⁰ Swamy, Arun (2001): i.m. p. 99.
- ⁵¹ Ganguly, Sumit (2003): i.m. p. 26.
- ⁵² Kumar, Radha (2002): i.m. p. 19.
- ⁵³ A kikötés a muszlim országok nyomására fogalmazódott meg. lásd Lieven, Anatol (2002): The Pressures on Pakistan. In: *Foreign Affairs*, January/February 2002
- ⁵⁴ u.o.
- ⁵⁵ Ganguly, Sumit (2002). i.m. p. 27.
- ⁵⁶ idézi Tenetet Sáez, Lawrence (2003): India in 2002. The BJP's Faltering Mandate and the Morphology of Nuclear War p. 188. in: *Asian Survey*, 43:1, January/February 2003, pp. 186-197.
- ⁵⁷ Az öt betiltott szervezet a Sipah-e-Sahaba, a Tehrik-e-Jaferia, a Tanzim Nifaz-e-Shariat-e-Mohammadi, a Dzsaish-e-Mohamed és a Laskar-e-Tajba.
- ⁵⁸ lásd Talbot, Ian (2003): Pakistan in 2002. Democracy, Terrorism, and Brinkmanship p. 199. In: *Asian Survey*, 43:1., January/February 2003, pp. 198-207.
- ⁵⁹ Sáez, Lawrence (2003): i.m. p. 189.
- ⁶⁰ Talbot, Ian (2003): i.m. pp. 201-202.
- ⁶¹ Angolul United Committee for Action
- ⁶² Ansari, Zafar Afaq - Moten, Abdul Rashid (2003): From Crisis to Crisis: Musharraf's Personal Rule and the 2002 Elections in Pakistan. p. 8. In: *Muslim World*, July/October 2003.
- ⁶³ 1992 decemberében hindu szélsőségesek egy csoportja lerombolta az Ayodhya városában található Babri Maszdzsidot (Bábur mecset), hangoztatván, hogy Ráma király szentélye állt a helyén, amelyet a 16. században Bábur (az első mughal uralkodó) leromboltatott.
- ⁶⁴ Sáez, Lawrence (2003): i.m. p. 192.
- ⁶⁵ Sáez, Lawrence (2003): i.m. p. 195.
- ⁶⁶ SAFTA - South Asian Free Trade Area - Dél-ázsiai Szabadkereskedelmi Övezet
- ⁶⁷ Adatok forrása: CIA Factbook <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/pk.html> és <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/in.html> Letöltve: 2004. 03. 08.
- ⁶⁸ idézi a www.globalsecurity.org/wmd/library/news/pakistan/2004/www40112.htm Letöltve: 2004.03.08.